

Patay-Horváth András: Transformations of Pelops - Myths, Monuments, and Cult
Reconsidered

Tézisek

I. Tudománytörténeti előzmények és a dolgozat célkitűzései

Pelops fontos és közismert mitikus alak volt az ókorban. A hagyomány szerint Kis-Ázsiából származott, ahol már gyermekként is fontos szerep jutott neki. Apja, Tantalos ugyanis lakomára hívta az olimposzi isteneket és ennek során saját fiát főzte meg és tálalta fel nekik eledelül. Az istenek azonban feltámasztották, sőt még ki is tüntették Pelopsot, az általános felfogás szerint azzal, hogy a vállát illetve a lapockacsontját elefántcsontból pótolták. Amikor aztán felserdült, Pelops versenyre kelt Oinomaossal, Pisa ill. Élis királyával hogy megszerezze annak meseszép lányát, Hippodameiát. Oinomaos ugyanis csak ahhoz volt hajlandó feleségül adni a lányát, aki gyorsabbnak bizonyult nála egy kocsiversenyben. Pelops isteni pártfogással vagy a másik változat szerint Oinomaos kocsihajtójának, Myrtilosnak a megvesztegetésével nemcsak hogy győzött a versenyen, hanem rögtön megkapta apósának az egész birodalmát is (Oinomaos ugyanis balesetet szenvedett és meghalt a verseny során vagy egyenesen Pelops ölte meg). A népmesékre emlékeztető történet azonban nem a népmesékben megszokott módon, hanem Hippodameia és Pelops elkeseredett viszályával és a család generációkon át tartó meghasonlásával zárult.

Pelops alakja megtestesíthette a mérhetetlen politikai hatalmat, a hősies, mindent legyőzni képes szerelmet és egyben a sikeres életpályát is. Annak ellenére, hogy tettei morális szempontból meglehetősen aggályosak voltak (győzelme eléréséhez ugyanis nemcsak megvesztegetésre, árulásra volt szüksége, hanem később egy alattomos gyilkosságot is elkövetett, megölte az őt győzelemhez segítő Myrtilost), házassága tragikusan végződött, legkedvesebb fia korán gyilkosság áldozata lett és egész családjára átkok súlya nehezedett, nevét (különösen a hellénisztikus korban) valódi személyek nevéként is megtaláljuk és mítoszai a római kor végéig ismertek és kedveltek lehettek az egész birodalom területén.

A Pelopsra vonatkozó írott és tárgyi forrásanyag mindazonáltal nem kifejezetten bőséges és a legfontosabb forrásokat (Pindaros első olympiai ódáját valamint Pausanias művét) már igen régóta kutatják. A teljes rendelkezésünkre álló írott és képi forrásanyagot is már összegyűjtötte és áttekintette egy 2012-ben megvédett francia doktori disszertáció. Egyes részletproblémákat, így például Pelops nevének és mítoszainak eredetét, tetteinek ábrázolásait és olympiai kultuszát illetve annak kialakulását vagy Pindaros mítoszrevíziójának kérdéseit nagyon intenzíven kutatták már eddig is, de mindezen témák együttes vizsgálatára, a hagyomány átfogó, részletes és multidiszciplináris vizsgálatára eddig még nem volt példa. A dolgozat ezt a hiányt kívánja pótolni egyúttal pedig arra is felhívja a figyelmet, hogy az eddigi kutatások eredményei sok esetben alapvető pontokon szorulnak módosításra.

Közismert tény továbbá, hogy már a legkorábbi görög költők és valamennyi képzőművészeti alkotás készítője is azt feltételezte kortársairól, hogy teljesen tisztában vannak Pelops hányattatásaival illetve viselt dolgaival és ezért elegendő volt ezekre csak röviden utalni. Azt a kérdést azonban csak ritkán tették fel, hogy minek köszönhető Pelops feltűnően korai és széleskörű ismertsége, és az eddig felvetett magyarázatok közül véleményem szerint egyik sem állja meg a helyét. Mivel pedig ez az eddig viszonylag keveset tárgyalt kérdés szerintem alapvető fontossággal bír, ezért a dolgozat központi fejezeteiben erre keresek koherens magyarázatot.

II. Források, módszerek

Pelopsot már Homéros is említi és alakja rövid utalások formájában szerepel Hésiodos, Tyrtaios és Hekataios műveiben is. Ábrázolásait megtaláljuk érmeken, mozaikokon, síremlékeken (etruszk hamvurnákon és római szarkofágokon) de leginkább vázaképeken (amelyek persze sokszor, leginkább Dél-Itáliában, sírokat díszítettek vagy sírbatételre készültek). Dolgozatomban ezeket az emlékeket illetve költői alkotásokat nemcsak külön-külön, hanem összefüggéseikben és többféle szaktudomány (régészet, történettudomány, nyelvészet) nézőpontjából is vizsgálom, figyelembe véve eddig kevésbé kutatott témákat, legfőképp a népmesei ill. néprajzi párhuzamokat valamint Pelopsnak a Peloponnésos nevével való kapcsolatát.

A disszertációban a Pelops mitikus életrajzát alkotó egyes epizódok (Tantalos lakomája, kocsiverseny, olympiai játékok alapítása, stb.) minél teljesebb feldolgozására törekedtem. Ennek érdekében igyekeztem feltárni, hogy hol, mikor és milyen körülmények között jöttek létre az egyes mítoszvariánsok ill. a különféle földrajzi lokalizációk (pl. Lesboson vagy Olympia környékén) és milyen okok állhattak egyes görög, etruszk és római ábrázolások illetve ábrázolás-típusok megjelenésének a hátterében.

A disszertáció három részre oszlik. Az elsőben a Pelopsra vonatkozó ránkmaradt ókori hagyományt tárgyalom, a másodikban néprajzi, régészeti és nyelvészeti módszerek együttes alkalmazásával és különféle párhuzamok segítségével a hagyomány keletkezésének lehetséges magyarázatát adom, míg az utolsó részben a hagyomány újkori átalakulását mutatom be. Az első rész két fejezetre oszlik: az elsőben a Tantalos lakomájára és a kocsiversenyre vonatkozó szöveges és képi forrásokat, valamint a különféle lokalizációs kísérleteket és a történetek ókori illetve újkori racionalizáló magyarázatait, a másodikban a Pelops uralkodására és fiainak, lányainak történetére vonatkozó híradásokat mutatom be.

A második részben először Pelops lapockacsontjának és feltámasztásának néprajzi párhuzamait vizsgálom (3. fejezet), aztán a kocsiverseny mítosztát illetve Pelops olympiai kultuszának kialakulását (4. fejezet). Végül a Pelops név lehetséges magyarázataiból és a mítosz többi szereplőjének nevéből kiindulva a Peloponnésos félsziget nevének eredetét igyekszem minden eddiginél alaposabb vizsgálat tárgyává tenni (5. fejezet).

Az utolsó részben először a hős újkori, mindaddig alaposabban még soha nem vizsgált irodalmi és képzőművészeti utóéletét mutatom be (6. fejezet) végül pedig az olympiai Zeus-templom keleti oromcsoportjának szerteágazó problémáit tárgyalom (7. fejezet). Ez az eset azért érdemel különös figyelmet, mert ebben a jelentős szoborcsoportban Pausanias híradása nyomán mindenki Pelops legnevezetesebb ábrázolását vélte látni, pedig az általam már többször is kifejtett elképzelés szerint valójában itt nem is Pelopsról, hanem egy ókori eredetű félreértésről illetve szándékos félremagyarázásról és annak terebélyes utóéletéről van csupán szó.

A disszertáció függeléke a Pelopsra vonatkozó, véleményem szerint legfontosabb ókori írott források gyűjteményét tartalmazza angol fordításban. A szövegek nagyjából keletkezésük kronológiai sorrendjében követik egymást és helyet kaptak köztük az ókori szövegekhez fűzött különféle eredetű, sokszor névtelen és teljességgel keltezhetetlen ókori magyarázatok is, mert sok esetben ezek olyan információkat szolgáltatnak, amelyek más formában nem maradtak ránk.

III. Főbb eredmények

- Pelops mítoszai nem beavatási szertartásokból vagy valamiféle más eddig feltételezett módon jöttek létre, hanem az őskorból származó és a vadászattal kapcsolatos elképzelésekből erednek. Ez az oka annak, hogy a világ minden pontján (Indiától Afrikán át Amerikáig és természetesen Európában is sokfelé) megtalálhatók a párhuzamai.
- A Pelops megfőzésével és feltámasztásával illetve lapockacsontjának pótlásával szoros hasonlóságot mutató történetek között vannak népmesék (Machandelboom, Haselshexe valamint számos, a nemzetközi klasszifikációban ATU 750 számon nyilvántartott elbeszélés), középkori eredetű (pl. Szt. Patrickhoz, az ulsteri katedrálishoz illetve Vincent Ferrerhez kötődő) legendák és sámántörténetek is. A magyar népmesék között Vas Laci feldarabolása és újjáélesztése olyan meglepő hasonlóságokat mutat Pelops történetével, hogy arra már a nemzetközi kutatás is felfigyelt. A váltott vagy cserélt gyermek (Wechselbalg) megfőzésének Magyarországon is adatolt szokása szintén figyelemre méltó.
- A mitikus kocsiverseny legjobb antik párhuzamának az Atalanté kéri számára rendezett futóversenyt tartom, és természetesen ebben az esetben is számos népmesei párhuzamra (pl. ATU 329 vagy 851) lehet felfigyelni. Összességében az ATU 313 számon szereplő („mágikus menekülés” vagy „segítő lány” néven is ismert) világszerte ismert mesetípusról van szó.
- Elvetendőnek gondolom azt az elképzelést, miszerint a mítosz legkorábbi változata szerint Pelops és Oinomaos kocsiversenye Lesbos szigetéhez vagy a Peloponnésos északkeleti részéhez vagy akár Olympia vidékéhez kötődne. Valószínűbb, hogy a történet különféle változatai szinte mindenütt megtalálhatók voltak, legrégebbi formájukban pedig Arkádiában maradtak meg: ezen a vidéken (Pheneos) volt Myrtilos sírja (Paus. 8.14.10-12) és Pelops kocsiját is a közeli Phliousban látta Pausanias (2.14.4), Oinomaost több ókori szerző is arkadiainak mondja (Philostratos, *Imag.* 1.17, ps-Lukianos, *Charid.* 19) és a Stymphalos arkadiai király legyőzéséről szóló történet (Apollodoros, *Bibl.* 3.12.6) igen régies vonásokat mutat.
- Pelops alakját és mítoszait minden korban és minden helyen más és más célokra használták. A mitikus kocsiverseny története nyilván az olympiai játékok kialakulásával együtt jött létre, feltehetően még a Kr.e. 8. században. Valószínű, hogy a Kr.e. 7. században Lesboson uralkodó Penthilidák illetve az ő uralmukat megdőntő Myrsilos tyrannos személyének köszönhető a mítosznak a szigettel való szoros kapcsolata. A Kr.e. 6. században a Tegeával folytatott háborúban a spártaiak azért bíztak Orestés csontjainak mágikus segítő erejében, mert Orestés őse Pelops volt, akinek lapockacsontja már a hagyomány szerint segített egy hasonló esetben, ti. a görögöknek Trója bevételében. A görög-perzsa háborúk idejében pedig a spártaiak és szövetségeseik Pelops leszármazottainak tekintették magukat és ezen a néven állítottak egy szokatlanul fényűző fogadalmi ajándékot Olympiában.
- Pindaros az első olympiai ódában az eddigi elképzelésekkel ellentétben alapvetően nem tagadja a Pelops megfőzéséről szóló korábbi mítoszvariánst, és nem helyettesíti a hátborzongató történetet egy másik, általa kitalált verzióval, hanem csak kiegészíti a hagyományos történetet és egy részletét alakítja át az adott alkalomhoz illetve megrendelőjének, a syrakusai Hierónnak a kívánságaihoz, elvárásaihoz igazodva. Ez a gondolat részletesebb kifejtést igényelt, időközben több konferencián is előadtam és a kézirat jelenleg megjelenés alatt áll.
- A Pausanias (5.13.7) által említett Tantalos-tó közkeletű lokalizációja (Karagöl) szerintem téves és valójában nem is egy tóról, hanem inkább a Sipylos-hegy (ma: Spil Dag) tövében, a mai Manisa (ókori Magnésia) közelében elterülő és az Ovidius (met. 8.619-726) által

megörökített Philémón és Baucis történetben szereplő (ott néven nem nevezett) mocsárról volt szó. A Pausanias (7.24.13) által említett Saloé-tó (Plinius, nat. hist. 5.117 szerint stagnum sale) ugyanezt a mocsarat jelölte. Ezen elképzelés a disszertáció írása közben önálló tanulmányként is megjelent.

- A Peloponnésos nem Pelopsról kapta a nevét, ahogy ezt az ókori hagyomány egyöntetűen állítja, hanem a mitikus hős a földrajzi név magyarázatául jött létre. A szó eredetileg egy állat, az őstulok illetve az Olympia környékén vadon élő és a szentély fő vonzerejét alkotó szarvasmarhák elnevezése lehetett. Ezen elméletet már korábban is publikáltam, de a disszertációban néhány lényeges ponton kiegészítettem.
- Pelops olympiai kultusza, mint azt már korábban is feltételeztem, Artemis kultuszával állt szoros kapcsolatban és a geometrikus korba nyúlik vissza, amikor a név még nem egy személyt, hanem állatot jelölt. A távoli vidékekről érkező arisztokraták a környékbeli állatok vadászata illetve befogása céljából érkeztek ide és az állatok úrnőjének ajánlották fel a kis állatszobrokat.
- Pelops legkorábbi irodalmi említésekor (Homéros II. 2.102) használt jelzője (*pléxippos*) véleményem szerint nem a mítoszból, hanem az olympiai kultuszból ered és nem kocsihajtót vagy egyszerűen lószertőt, hanem lóijesztőt jelentett, emléke pedig az Olympiában oly fontos szerepet játszó Taraxippos alakjában élt tovább.
- Ikonográfiai és ikonológiai szempontból sem tűnik valószínűnek, hogy az olympiai Zeus-templom keleti oromcsoportján Pelops és Oinomaos kocsiversenyének előkészületeit ábrázolták volna. Pausanias idevonatkozó híradása (5.10.6-7) a helyi idegenvezetők tévedésén alapszik. Ezt a gondolatot már többször is publikáltam az elmúlt években, ezért részletes kifejtés helyett csak rövid összefoglalásra szorítkoztam.

Összegzésként feltételezhető, hogy Pelops kezdetben leginkább egy népmesei öreg király alakjára hasonlított, akinek uralma az egész félszigetre kiterjedt és neve ily módon magyarázatul szolgált a földrajzi név eredetére. Ezenkívül pusztán annyi volt a szerepe, hogy feladatot adott egymással vetélkedő fiai számára illetve kiházasította a lányait. A szokatlanul nagy kiterjedésű birodalom megszerzése azonban már önmagában is mitikus/mesei magyarázatra szorult és így Pelops magára öltötte a népmesék ifjú hőséneke alakját, aki egy lehetetlennek látszó feladat teljesítésével szerezte meg magának a gyönyörű királylányt és elődjének birodalmát. A történet magvát alkotó kocsiverseny a mágikus menekülés ősi típusából származott, és mivel ebben az elbeszélés-típusban az üstben történő megfőzés és újjászületés is fontos szerepet játszik, ezért ez az epizód is belekerült Pelops mitikus életrajzába. Az öreg király alakjához ily módon társulhatott az ifjú lánykérő illetve az újjászületett gyermek története.

Ezek a különféle szerepek azonban aligha voltak összeegyeztethetők egymással és nem meglepő, hogy az ókorban nem is történt kísérlet az ifjú hős és az öreg király életrajzában összekapcsolására. Ez csak a 19. és a 21. században következett be, amikor Pelops egy-egy hatalmas lélegzetű trilógia főszereplőjévé lépett elő. Mindkét művet, a cseh melodramát és a mai amerikai regényt is részletesen bemutatom, mert mindkettő jellegzetes, a művek keletkezési korát jól tükröző vonásokat mutat. Bár Pelops alakját mindkettőben az ókori források adatainak messzemenő figyelembevételével alkották meg, az összkép mégis eléggé eltér attól, ahogyan az ókorban látták Pelopsot: az egykor az istenek pártfogoltjaként győzedelmeskedő hős előbb egy *femme fatale*-lá torzult Hippodameia szerencsétlen áldozataként végül pedig egy gátlástalan, hatalomvágyó kalandorként jelenik meg.

IV. A témában megjelent korábbi publikációim

- Zur Rekonstruktion und Interpretation des Ostgiebels des Zeustempels von Olympia, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung* 122, 2007 [2008], 161-206.
- Adopting a New Approach to the Temple and its Sculptural Decoration, in: A. Patay-Horváth (ed.): *New Approaches to the Temple of Zeus at Olympia*, Newcastle 2015, 1-15.
- *The origins of the Olympic Games*, Budapest, 2015.
- Pelops and the Peloponnese, *Orbis Terrarum, Internationale Zeitschrift für historische Geographie der Alten Welt* 15, 2017 [2018], 113-130.
- Greek Geometric Animal Figurines and the Origins of the Ancient Olympic Games, *ARTS* 9: (1) 20, 2020: <https://www.mdpi.com/2076-0752/9/1/20>.
- The Descendants of Pelops in the Fifth Century BC, *Hermes* 2021/3, 149, 260-279.
- Tantalus and Saloe. Two lakes or a marsh and the mythical topography of Mount Sipylos, in: *Experiencing the Landscape in Antiquity 2*, edited by Armando Cristilli, Fabio de Luca, Gioconda di Luca and Alessia Gonfloni, (Oxford, 2022) 351-354.